

УДК 378:159.922.7

О.І. ПЕРЕВОРСЬКА,

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та корекційної освіти
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ СТУДЕНТАМИ КОМУНІКАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ

Розглянуто проблему розвитку студентами – майбутніми фахівцями зі спеціальної освіти комунікативного потенціалу дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. Визначено, що в умовах сьогодення комунікативний (мовленнєвий) розвиток дітей дошкільного віку сприятиме взаємодії дошкільника в соціумі, де відбувається його повноцінний всебічний розвиток. Наголошено, що вирішення проблеми стане упровадження логопедичної програми «Слово – наш друг», спрямованої на розвиток комунікативного потенціалу дошкільників із ЗНМ.

Ключові слова: дошкільний вік, загальний недорозвиток мовлення, комунікативний потенціал, мовленнєвий розвиток, логопедична програма.

Постановка проблеми. У наш час у зв'язку з процесами гуманізації суспільства, які відбуваються у світі, гостро постає проблема професійної підготовки студентів-майбутніх фахівців зі спеціальної освіти. Саме перед ними постає завдання – навчитися виховувати значну кількість дітей, які мають вади розвитку.

Зміст Базового компонента дошкільної освіти висуває певні вимоги до рівня психічного, розумового та комунікативного (мовленнєвого) розвитку дитини: практичного оволодіння мовою (усіма її системами) і комунікативними вміннями та навичками [1]. Діти з порушенням мовлення, а серед них і діти із ЗНМ, належать до неоднорідної та чисельної групи, для якої розвиток комунікативного потенціалу – єдиний і основний шлях особистісного розвитку.

Мовленнєвий розвиток дітей тісно пов'язаний з розвитком комунікативного потенціалу, тому що слово є центральною одиницею мови і складає її семантичну основу, є основним засобом комунікації. Оволодіння новими мовленнєвими засобами, збільшення обсягу застосованих лексичних одиниць, розвиток навичок оперування мовленнєвими одиницями з метою комунікації – все це основні напрями розвитку комунікативного потенціалу дошкільника [5].

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні проблеми та висвітленні результатів експериментального дослідження ефективності розвитку студентами комунікативного потенціалу дошкільників із ЗНМ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблему розвитку комунікативного потенціалу дошкільників із ЗНМ вивчали Л.С. Волкова, Б.М. Гріншпун, Н.С. Жукова, Р.Є. Левіна, Р.І. Лалаєва, О.М. Мастюкова, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, Т.Б. Філічева, Н.О. Чевельова, Г.В. Чиркіна, М.К. Шеремет та ін. [4, 5, 7–10].

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку суспільного дошкільного виховання закономірно висуває першочерговим завданням виховання комунікативної особистості, спроможної до активної взаємодії з однолітками по спілкуванню [1].

Процес комунікативної (мовленнєвої) діяльності залежить від вікових особливостей дітей. Результати сучасних досліджень свідчать, що сензитивним для розвитку мовленнєвих здібностей є дошкільний вік. Спонукальним механізмом розвитку кожної дитини є її ко-

мунікативний потенціал, завдяки якому реалізується здатність засвоювати нову інформацію, спілкуватись та розширювати взаємодію в соціумі.

Комунікативну компетентність ми розглядаємо слідом за теоретиками і методистами дошкільної освіти в Україні (А.М. Богуш, О.Л. Кононко, Т.О. Піроженко, А.М. Гончаренко та ін.) як вінець комплексного розвитку всіх компонентів мовлення дитини, здатності користуватися рідною мовою як засобом комунікативної взаємодії у товаристві людей, розуміти їх і бути зрозумілою, узгоджувати з ними свої наміри і бажання [3, 8].

Потреба дошкільника в комунікації зумовлена необхідністю взаємодіяти у процесі навчання, спільної діяльності, вирішенні будь-яких повсякденних питань. Комунікація є найважливішою частиною людського життя, а відтак, і частиною культури. У процесі спілкування дитина пізнає світ, що її оточує, засвоює і створює культурні цінності.

З розвитком мовлення спілкування дитини стає досконалішим. Його ефективність залежить не тільки від знання граматичних правил і значень, але, в першу чергу, від навичок висловлювання певної думки у відповідній ситуації. Вміння спілкуватись, розмовляти ґрунтується на таких соціальних навичках: послідовність говоріння, врахування досвіду, вмінь, інтересів і потреб співрозмовника; уникнення домінування в розмові та перебивання співрозмовників; вияв уваги та готовності продовжити спілкування невербальними засобами (поглядом, жестом тощо).

Отже, вікові та індивідуальні особливості дітей у дошкільному віці, їхні потреби та прагнення визначають комунікативний (мовленнєвий) розвиток кожного. Мірою розвитку дошкільника можна вважати компоненти, які сприяють створенню та розширенню світогляду дитини, формують гуманні почуття, базові особистісні якості, що виявляються в комунікативній компетентності. Тому в умовах сьогодення комунікативний розвиток дітей дошкільного віку сприятиме взаємодії дошкільника в соціумі, де відбувається його повноцінний всебічний розвиток.

Мовлення відіграє важливу роль у житті дошкільника, є засобом пізнання, спілкування, навчання, здобуття і відтворення знань, розв'язання різного роду навчальних і життєвих завдань, основою формування соціальних зав'язків дитини з оточуючим світом. Тому при порушеннях мовлення у дитини завжди виникають додаткові проблеми, пов'язані зі спілкуванням. Крім того, існує залежність між сформованістю комунікативної функції (тобто навичок спілкування) і подальшим розвитком особистості (М.М. Кольцова, М.С. Рузіна) [2, 9]. На думку дослідників А.В. Рузької, А.О. Смирнової та ін., відхилення у розвитку мовлення негативно впливають на психічний розвиток дитини, затримують формування пізнавальних процесів, ускладнюють спілкування і, відповідно, перешкоджають формуванню особистості. Будь-яка затримка в ході розвитку мовлення (погане розуміння зверненого мовлення, малий запас слів-назв та слів-понять, звужені поняття) утруднюють спілкування дитини з іншими дітьми та дорослими.

Відхилення у формуванні мовлення розглядались як порушення розвитку, що протікають за законами ієрархічної будови вищих психічних функцій. У сучасній логопедії під поняттям «загальний недорозвиток мовлення» (ЗНМ) розуміють різні складні мовленнєві розлади, при яких у дітей з нормальним слухом та інтелектом спостерігаються відхилення в формуванні мовленнєвої діяльності (діяльності засвоєння і використання мовлення), порушене засвоєння всіх компонентів мовленнєвої системи, що відносять до звукового і змістового боку мовлення.

За ступенем важкості прояву дефекту у дітей дошкільного віку умовно виділяють IV рівня ЗНМ: I–III рівні виділені і описані Р.Є. Левіною, IV рівень наведений у працях Т.Б. Філічевої [6, 10].

Отже, спираючись на дослідження Р.Є. Левіної та Т.Б. Філічевої, ми можемо зазначити, що, незважаючи на варіативність клінічних характеристик дітей із ЗНМ, спільним для них є системний недорозвиток мовлення. При цьому особливо складним і стійким є порушення формування лексики і граматичної будови мовлення.

На думку Т.Б. Філічевої, Г.В. Чіркїної, мовленнєвий недорозвиток перешкоджає засвоєнню дошкільниками знань про навколишнє, призводить до обмеження знань та уявлень дітей із ЗНМ. Їхнє мовлення має вузькоситуативну спрямованість, є малозрозумілим у незвичній ситуації [9]. Водночас недосконалість мовленнєвих умінь і навичок, не забезпечу-

ючи необхідного структурно-семантичного оформлення висловлювання, позначається на формуванні основної функції мовлення – комунікативної.

Формування комунікативних умінь і навичок у дошкільників із ЗНМ передбачає:

- становлення вміння володіти засобами спілкування;
- формування установок на взаємодію та доброзичливе ставлення;
- встановлення позитивних взаємин з оточуючими: здатність вислухати товаришів, коректно висловити ставлення до співрозмовника;
- здатність висловити власні думки, формування позитивного образу Я;
- формування вміння колективного обговорення завдань.

Отже, у дошкільників із ЗНМ порушені всі функції мовлення: комунікативна, функція впливу або регулююча, пізнавальна, а також функція мислення, бо мовлення є не лише засобом вираження думки, а й знаряддям розумової діяльності.

Таким чином, спонтанний мовленнєвий розвиток дитини із загальним недорозвитком мовлення протікає уповільнено і своєрідно, внаслідок чого різні ланки мовленнєвої системи залишаються несформованими. Все це свідчить про необхідність логопедичної роботи з дошкільниками із ЗНМ, що, у свою чергу, і є ефективним засобом розвитку комунікативного потенціалу дітей. Саме тому навчити студентів-майбутніх фахівців зі спеціальної освіти проводити корекційно-розвивальну роботу з дошкільниками із ЗНМ є надзвичайно важливою справою.

Розвиток комунікативного потенціалу проводився студентами під нашим керівництвом у три етапи на базі Комунального закладу освіти «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний ресурсно-методичний центр корекційної роботи та інклюзивного навчання» Дніпровської обласної ради та Вільшанського дитячого будинку-інтернату (Закарпатська обл., с. Вільшани). У дослідженні взяли участь 56 дітей дошкільного віку: 26 дітей – експериментальна група (ЕГ), 30 дітей – контрольна група (КГ).

На першому (констатувальному) етапі дослідження студентами було проведено вивчення стану мовленнєвого розвитку дітей обох груп та зроблена первинна діагностика мовленнєвого розвитку дошкільників із ЗНМ за допомогою таких методик: методика «Виявлення рівня мовленнєвого розвитку» Н.В. Мікляєвої; методика «Обстеження вимови слів різної структурної складності» Г.В. Бабіної, Н.Ю. Сафонкіної; методика «Обстеження сприйняття лексичних одиниць» Г.В. Бабіної, Н.Ю. Сафонкіної; методика «Діагностика стану фонематичних компонентів мовлення» Є.С. Зайцевої, В.К. Шептунової; методика «Діагностика зв'язного мовлення дошкільнят» Є.С. Зайцевої, В.К. Шептунової.

Ці методики дослідження дали змогу майбутнім фахівцям зі спеціальної освіти визначити рівень мовленнєвого розвитку дошкільників із ЗНМ, який показав, що більшість дітей мають труднощі в оволодінні мовленням.

У результаті проведеного на першому етапі дослідження дітей за допомогою методики «Виявлення рівня мовленнєвого розвитку» Н.В. Мікляєвої студенти отримали результати, наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Результати співвідношення дошкільників із ЗНМ за показниками сформованості мовленнєвого розвитку на першому етапі дослідження, %

Рівень мовленнєвого розвитку	Група	
	ЕГ	КГ
Високий	1	1
Середній	45	42
Низький	54	57

Під час діагностування діти не розуміли і не могли показати, як штопають, кроють, вишивають, розпорюють; хто переливає, підливає, зістрибує, підстрибує, перекидається; не знали відтінків кольорів (жовто-гарячий, сірий, блакитний), а інколи змішували і основні кольори (жовтий, зелений, коричневий).

За допомогою методики «Обстеження вимови слів різної структурної складності» Г.В. Бабіної, Н.Ю. Сафонкіної студенти виявили, що діти під час виконання завдань припускають велику кількість помилок у відтворенні складового контуру слів (табл. 2).

Таблиця 2

Результати співвідношення дошкільників із ЗНМ за показниками рівнів вимови слів різної структурної складності на першому етапі дослідження, %

Рівень вимови слів різної структурної складності	Група	
	ЕГ	КГ
Високий	1	1
Середній	32	34
Низький	67	65

За допомогою методики «Обстеження сприйняття лексичних одиниць» Г.В. Бабіної, Н.Ю. Сафонкіної було виявлено, що дошкільники із ЗНМ допускають лексичні помилки, наприклад, заміни назв професій назвою дій (табл. 3).

Таблиця 3

Результати співвідношення дошкільників із ЗНМ за показниками рівнів сприйняття лексичних одиниць на першому етапі дослідження, %

Рівень сприйняття лексичних одиниць	Група	
	ЕГ	КГ
Високий	1	1
Середній	44	45
Низький	55	54

При обстеженні студентами дошкільників за допомогою методики «Діагностика стану фонематичних компонентів мовлення» Є.С. Зайцевої, В.К. Шептунової було виявлено, що у мовленні дітей є звуки, які вимовляються змазано, з недостатньою установкою артикуляції (табл. 4).

Таблиця 4

Результати співвідношення дошкільників із ЗНМ за показниками рівнів розвитку фонематичних компонентів мовлення на першому етапі дослідження, %

Рівень розвитку фонематичних компонентів	Група	
	ЕГ	КГ
Високий	0	0
Середній	42	45
Низький	58	55

Провівши методику обстеження «Діагностика зв'язного мовлення дошкільнят» Є.С. Зайцевої, В.К. Шептунової, студенти з'ясували, що дошкільники із ЗНМ виявили труднощі з переказом тексту, складанням розповідей з опорою на картинку за заданим планом (табл. 5).

Таблиця 5

Результати співвідношення дошкільників із ЗНМ за показниками рівнів розвитку зв'язного мовлення на першому етапі дослідження, %

Рівень розвитку зв'язного мовлення	Група	
	ЕГ	КГ
Високий	0	0
Середній	34	36
Низький	66	64

Отже, на першому етапі експериментального дослідження студентами було виявлено низький рівень розвитку мовлення у більшості дітей із ЗНМ експериментальної групи. Зіставлення і порівняння результатів обстеження всіх компонентів мовлення дозволило студентам діагностувати мовленнєву ваду, її тяжкість. Тобто проведено діагностичне обсте-

ження дошкільників сприяло уточненню логопедичного висновку з урахуванням їхньої психолого-педагогічної характеристики та підготовки до проведення подальшого дослідження.

Такі обставини зумовили необхідність розробки студентами під нашим керівництвом логопедичної програми «Слово – наш друг» та впровадження логопедичних занять, що становлять основний зміст логопедичної роботи щодо розвитку комунікативного потенціалу дітей дошкільного віку із ЗНМ.

На другому (формульованому) етапі дослідження тільки в експериментальній групі студентами проводилась логопедична робота, яка здійснювалася у процесі занять за логопедичною програмою «Слово – наш друг» як провідною організаційною формою логопедичного впливу. Заняття будувалися з урахуванням вимог як загальної дошкільної й спеціальної педагогіки, так і логопедії. Основною метою другого етапу експериментального дослідження було:

- розвивати здатність розуміти звернене мовлення;
- розвивати активну наслідувальну мовленнєву діяльність;
- розвивати пам'ять, увагу, сприйняття.

Студенти прагнули розвивати мовленнєву увагу, мислення, адже розвиток цих умінь допомагає у розвитку комунікативного потенціалу дошкільника із ЗНМ.

Діти контрольної групи продовжили навчання за звичайною програмою.

Для перевірки ефективності впроваджені логопедичної програми «Слово – наш друг» на третьому (контрольному) етапі дослідження студентами було проведено повторне діагностування дітей в обох групах за тими ж методиками, що і при первинній діагностиці, з метою вивчення можливих позитивних змін мовленнєвих умінь і навичок дітей дошкільного віку із ЗНМ, тобто можливого розвитку їхнього комунікативного потенціалу.

Результати вторинної діагностики обох груп наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Узагальнені результати на третьому етапі дослідження за методиками, %

		Кількість досліджуваних за рівнями мовленнєвих умінь і навичок														
Етап	Група	№1			№2			№3			№4			№5		
		Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Третій	ЕГ	2	58	40	2	55	43	2	59	39	1	55	44	1	46	53
	КГ	2	46	50	1	43	56	1	50	49	0	50	50	0	40	60

Отже, повторне діагностування в експериментальній групі свідчить про те, що завдяки проведеній студентами логопедичній роботі за програмою «Слово – наш друг» у дітей підвищився рівень мовленнєвих умінь і навичок, що сприятиме розвитку комунікативного потенціалу дошкільників із ЗНМ. Результати обробки даних контрольної групи свідчать про те, що у дітей дошкільного віку відбулись лише незначні зміни рівня розвитку комунікативного потенціалу.

Висновки. Здійснивши теоретичний аналіз проблеми, ми визначили, що успішний соціальний розвиток дошкільника, можливий лише за умов ефективної міжособистісної взаємодії з однолітками та дорослими, дозволяє розв'язувати конфліктні ситуації, встановлювати міжособистісні стосунки, тому проблема розвитку комунікативного потенціалу дітей дошкільного віку із ЗНМ є досить актуальною в наш час. Проведене студентами – майбутніми фахівцями зі спеціальної освіти під нашим керівництвом дослідження дало змогу виявити, що розвиток комунікативного потенціалу дошкільників буде ефективним, якщо з дітьми із ЗНМ будуть проводитися логопедичні заняття, спрямовані на активізацію всіх компенсаторних процесів, здатних забезпечити нормалізацію мовленнєвої функції і, у свою чергу, розвиток їхнього комунікативного потенціалу.

Список використаних джерел

1. Артемьева В.А. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / В.А. Артемьева // Дошкільне виховання. – 1999. – № 1. – С. 6–19.
2. Балабанова В.М. Діагностика порушень мовлення у дітей та організація логопедичної роботи в умовах дошкільного освітнього закладу / В.М. Балабанова, Л.В. Лопатіна. – К. : Дитинство-Прес, 2001 – С. 29–37.
3. Богуш А. М. Запрошуємо до розмови: посіб. для роботи з дошкільниками / А.М. Богуш, Г.І. Григоренко. – К. : Освіта, 1997. – 152 с.
4. Гриншпун Б.М. Классификация нарушений речи. Хрестоматия по логопедии / Б.М. Гриншпун, М.К. Шеремет, И.В. Мартыненко. – К. : КНТ, 2008. – 380 с.
5. Лалаева Р.И. Формирование правильной разговорной речи у дошкольников / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова. – Ростов н/Д : Феникс; СПб. : Союз, 2004. – 224 с.
6. Левина Р.Е. Общее недоразвитие речи / Основы теории и практики логопедии / под ред. Р.Е. Левиной, Н.А. Никаше. – М. : Просвещение, 1968.– С. 67–85.
7. Мастюкова Є.М. Лікувальна педагогіка / Є.М. Мастюкова. – М. : Владос, 1997. – 303 с.
8. Тарасун В. Формування мовної особистості – новий напрям логопедичної роботи / В. Тарасун // Дефектологія.– 2007. – № 4. – С. 3 – 11.
9. Филичева Т.Б. Развитие речи дошкольников / Т.Б. Филичева, К.А. Соболева. – М., 2005. – 125 с.
10. Шеремет М.К. Логопедія: підручник / М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 776 с.

References

1. Artemeva, V.A. (1999). *Bazovyi komponent doshkilnoi osvity v Ukraini* [The basic component of the pre-school visit in Ukraine]. *Doshkilne vykhovannia* [Preschool education], no. 1, pp. 6-19 (In Ukrainian).
2. Balabanova, V.M. & Lopatina, L.V. (2001). *Diahnostyka porushen movlennia u ditei ta orhanizatsiia lohopedychnoi roboty v umovakh doshkilnoho osvitnoho zakladu* [Diagnosis of speech disorders in children and speech therapy organization of work in preschool educational institution]. Kyiv, Dytynstvo-Pres Publ. pp. 29-37. (In Ukrainian).
3. Bohush, A.M. & Hryhorenko, H.I. (1997). *Zaprosuemo do rozmovy : posibnyk dlia roboty z doshkilnykamy* [We invite you to call : A manual for working with preschoolers]. Kyiv, Osvita Publ., 152 p. (In Ukrainian).
4. Hrynshpun, B.M., Sheremet, M.K. & Martynenko, I.V. (2008). *Klassifikatsiia narushenii rechi. Khrestomatiia po lohopedii* [Classification of speech disorders. Reader in speech therapy]. Kiev, KNT Publ., 380 p. (In Russian).
5. Lalaeva, R.I. & Serebriakova, N.V. (2004). *Formirovanie pravilnoi razhovornoj rechi u doshkolnikov* [Formation of correct conversational speech in preschool children]. Rostov na Donu, Feniks Publ., Sankt-Peterburh, Soiuz Publ., 224 p. (In Russian).
6. Levina, R.E. & Nikashe, N.A. (Eds.). (1968). *Obshchee nedorazvitie rechi* [General hypoplasia of speech]. *Osnovy teorii i praktiki lohopedii* [Fundamentals of theory and practice of speech therapy]. Moscow, Prosveshchenie Publ., pp. 67-85 (In Russian).
7. Mastiukova, E.M. (1997). *Likuvalna pedahohika* [Therapeutic pedagogy]. Moscow, Vlados Publ., 303 p. (In Ukrainian).
8. Tarasun, V. (2007). *Formuvannia movnoi osobystosti – novyi napriam lohopedychnoi roboty* [Formation of linguistic identity – a new area of speech therapy]. *Defektolohiia* [Defectology], no. 4, pp. 3-11 (In Ukrainian).
9. Filicheva, T.B. & Soboлева, K.A. (2005). *Razvitie rechi doshkolnikov* [Development of speech of preschool children]. Moscow, 125 p. (In Russian).
10. Sheremet, M.K. (2015). *Lohopediia : 3-e vyd., perer. ta dopovn.* [Speech Therapy : 3rd ed., rev. and add]. Kyiv, Slovo Publ., 776 p. (In Ukrainian).

Проблема развития студентами коммуникативного потенциала детей дошкольного возраста с ОНР. Рассмотрена проблема развития студентами – будущими специалистами по специальному образованию коммуникативного потенциала дошкольников с общим недоразвитием речи. Обозначено, что в современных условиях коммуникативное (речевое) развитие детей дошкольного возраста способствует взаимодействию дошкольника в социуме, где происходит его полноценное всеобщее развитие. Отмечено, что решением проблемы станет внедрение логопедической программы «Слово – наш друг», направленной на развитие коммуникативного потенциала дошкольников с общим недоразвитием речи.

Ключевые слова: дошкольный возраст, общее недоразвитие речи, коммуникативный потенциал, речевое развитие, логопедическая программа.

The problem of communicative potential of pre-school children with the general underdevelopment of speech is considered. It was determined that under the present conditions communicative (verbal) development of pre-school children promotes their interaction in society, where their all-round development is completed. It is emphasized that the solution of the problem lies in the introduction of speech therapeutic program «The word is our friend» aimed at developing the communicative potential of pre-schoolers with general underdevelopment of speech.

Key words: senior pre-schoolers, hearing impairment, speech development, oral speech, speech-correction program.

Одержано 3.03.2017.